

ueuen frater leott: es frater Maffeuft es frater *angyal*ott Menenek az vitezhez (39. l.): affumpto fratre Leone et fratre Maffaeo, et fratre *Angelo*, venerunt ad illum Militem (uo. 268. l.); frater *angyal*-nak tyztfelget (120. l.): humilitatem fratris *Angeli* (uo. 238. l.). A latin *Angelus*-t a magyar *Angyal* névvel helyettesítette a fordító, mert ez utóbbi a XV. században elterjedt magyar személynév volt (EtSz. és MNy. X. 135, 199).

A személynévek fordítása, illetőleg megfelelő jelentésű magyar tulajdonnévvel való helyettesítése nemcsak az EhrenfeldC.-ben fordul elő. Találunk ugyanis a XI—XV. században több olyan magyar személynévet, a melynek értelme teljesen megegyezik e korban nálunk is elterjedt latin személynévekével, ilyenek pl. *Columbanus* — *Galamb*, *Galambos*, *Galambod*; *Gallus* — *Kakas* (MNy. II. 50, Melich); *Margareta* — *Gyöngy* (MNy. XI. 366, Jakubovich). Hogy ezek közül és a hasonló latin-magyar névpárok magyarjai közül melyek köszönik együttal eredetüket is a fordításnak, vagy melyek már régebben is megvolt magyar neveknek latin névvel való azonosításai, csak a magyar névadásnak történeti megvizsgálása alapján lesz eldönthető.

Az ilyen személynév-párok szolgálhattak alapul a köznévi eredetű idegen helynevek magyar fordításának (*Capella* — *Kápolna*, *Perl* — *Gyöngy*).
SÁGI ISTVÁN.

A „tudniillik“ régi irodalmunkban. A latin *sci(re)licet*, *videlicet* magyar egyértékesének fejlődési menetét akarom a következő sorokban bemutatni. Egy porszemnyi adalékkal járulok irodalmi nyelvünk történetéhez, de úgy hiszem, tanulságos lesz az több tekintetből. Látni fogjuk, hogy mennyi tapogatódzás, próbálgatás, ingadozás után állapodott csak meg a mai *tudniillik* véglegesen.

Az idevágó adatok közt legrégebbiek azok, melyeket az archetypusa szerint még XIV. századi EHRENFELD-codexben találunk.

1. Tudni mélt.

„*Tudni mélt* azert hog mi atyank boldogh fferench menden miuelkedetiben: iftenhez volt hasonlatos“ (1). — „Es az helyen alnakuala fratresek ev vele *Tudnymélt*. Maffeus. Egyed. es illyes“ (18). — Ugyanitt még négyszer (a 104., 114., 120., 137. ll., a mi különben nem lényeges: egyszer *tudni mélt*-nek, háromszor *tudny mélt*-nek írva).

Kétségtelen, hogy ez a *mélt* a XIV. században már-már kivesző *méltani* ige jelenidejű egyes számának harmadik személye volt, valamint a *licet* is az. Ebből a kihalt igéből származott a ma is élő *méltó* melléknév. Megjegyzem, hogy a *tudni mélt* sehol egyebütt, sőt — a mi elég furcsa — még a NySz.-ban sem fordul elő. Majd egy félszázaddal utóbb, mikor a *mélt* már érthetetlen volt, leljük meg inkább érthetőnek képzelt párját a Bécsi codexben, ú. m.

2. Tudni mért.

„Es monnon meghalanac Maalon *tudni mert* es Celion“ (1).

Tamás és Bálint, a Bécsi codex eredetijének írói csakhamar észrevették, hogy a *tudni mért*-ből egyáltalában nem érzik ki (mint a latin *scire licet*-ből) az ige harmadik személye s úgy látszik ez okból tartották szükségesnek a *tudni* abszolút infinitivushoz hozzáragasztani az egyes szám harmadik személyének ragját. Így lett azután

3. Tudnia mért.

„Az három ferfiac kedeg tudniamert Sydrach, Miffach es Abdenago“ (128). — És ugyanitt még ötször (a 14., 15., 48., 134., 180. ll., majd *tudna*, majd *tudnia*-nak írva).

A XV. század utolsó negyedéből származó GUARY-codex a *tudnia mért*-et, talán hogy szabályszerűbb s még érthetőbb legyen, így módosította:

4. Tudnia miért.

„az v zúube igön gonoz fergec vadnac, *tudniamiert*, az atkozot ireg'leg stb.“ (23). — „az martirumfag kettő tudnia miert tefti es leiki“ (74). — És még hétszer (a 26., 44., 45., 60., 65., 76., 122. ll.). — Megvan még 1506-ban és 1508-ban is (WINKLC. 124 és DÖBRC. 13).

Látjuk, hogy a XV. századi fejlődés menete ez volt: 1. Fordítás: *tudni mélt*. 2. Érthetővé tenni akarás: *tudni mért*. 3. Javitani akarás: *tudnia mért*. 4. Tudakos belemagyarázás: *tudnia miért*.

A XVI. századnak már az első harmadában felhagynak a *mért v. miért* erőltetésével: hiába fűrtak, faragtak rajtok, sehogysém akart egyik sem a *tudnia*-val összeillen. Másfelé kellett kerülni. Valamelyik codex-író úgy találta, hogy az összehasonlító *mint* megfelelőbb lesz a kérdő *miért*-nél, s igaza is volt. Először 1508-ban a NÁDOR-codexben találom:

5. Tudnia mint

„abbin elválazt embórt az óroc eletől *Tudniamint* az iftentől“ (116). Ugyanitt még a 119., 684., 685., 686., 687. ll. is. — Ezután jön 1512-ből a NAGYSZOMBATI codexben: „Harom reze vagon a pokolnac, *Tudniamint*, Alfo középfő es felső“ (321) és ezen kívül még igen sokszor. — Az 1514-iki LOKKOWITZ-codexben a második kéz *tudniamint*-et és *tugnya mint*-et ír (67., 98., 101., 133., 157. ll.) — A DEBRECZENI codex (1519-ből) hat írója közül az első, második és ötödiknél szintén *tunnia mint*, *tudnya mint* és *Tudniamint* (53., 261., 580., 595. ll.); a harmadikról alább lesz szó. — A TELEKI-codex első írójánál (1525-ben) következetesen *tuna mynt* vagy *tuia mynt*, a harmadik (271. l.) és negyediknél (326. és 327. ll.) *tudnya mynt*; a másodikról szintén alább lesz szó. — A SZÉKELYUDVARHELYI codex második írójánál (1528-ból) *tunya mynt* (250., 285. ll.), a negyediknél pedig (325. l.) *tudnya mynth*. — A KAZINCZY-codexben (39. és 176. ll.) és a TIHANYI-codexben (2., 5. és 96. ll.), végre a LÁZÁR ZELMA-codexben (113. és 216. ll.) is *tudnia mint* van.

A főntebbi összeállításban kilencz codexből idézek adatokat a *tudnia mintre* és különféle alakváltozataira. Meglehet, sőt igen hihető, hogy még több codexben is előfordul, csakhogy elkerülte az én figyelmet. Még néhány nyomtatványban is megvan, de ezekről majd lentebb.

Már a codexek korában is voltak egyes írók, a kik *scilicet*-nek ezzel a fordításával nem voltak megelégedve, valószínűleg úgy okoskodván, hogy a *licet*: egy igének harmadik személye, tehát a magyarban is ilyennek kellene lennie. Úgyde a MÜNCHENI codexben az „Et dicit eis Licet sabbatis bene facere an male?“ mondat (Marc. III. 4.) így van magyarul: „És monda ő nekic illik Zombatokon iol tennie auag gonozól“. Minthogy az *illik* itt am. *licet*, megfelelőbb lesz, ha *tudnia mint* helyett *tudniaillik*-et mondunk. (Vö. Jászay Pál: RMNy. Eml. III. 307.).

6. Tudnia illik.

A LOBKOWITZ-codexben az első kéz ötször (277., 308., 317., 337., 340. ll.) már *tudnya illik*-et, de négyszer még *tudnya mint*-et ír (269., 290., 291., 300. ll.). — A BOD-codex csak egy kis részlete a LobkC-nek, csupán a helyesírásuk különbözik egymástól. Ebben már kivétel nélkül *tudnya illik* található (3., 6., 11., 16., 20., 24., 32., 34., 35. ll.), a miből következik, hogy a BodC. 1514-nél utóbb irattott. — A LÁNYI-codexben 1519-ből *Tudnye Illik* van a 232. lapon. — A DEBR.C.-ben a harmadik kéztől következetesen *tudña illik* (471., 472., 480., 485., 487. ll.) van írva, ugyanígy a VITKOVICS-codexben (6., 8., 10., 11. és még kilencszer), a WESZPRÉMY-codex (118., 124., 125., 139. ll.), az ERDY-codex (4., 5., 10., 22., . . . , 342., 505. ll.) s végül a TELEKI-codexben a második kéztől egyszer *tudña illik* (238. l.), különben pedig vagy tízszer *tudnia illik* (239., 240., 241. stb.).

Valamennyi codexünk között legföltünőbb e tekintetben az ÉRSEKÚVÁRI codex 1531-ből. Ugyanaz a kéz, a szorgalmas Sövényházi Márta keze, a 166. lapon *thudnya illyk*-et, a 258-on *tudnya mieerth*-et, az 531., 536., 537., 539.-en *tudnymert*-et, az 534., 535., 540.-en *tudnya mert*-et írt. Látni ebből az egyvelegből, hogy S. M. különböző időkbeli kéziratokat másolt, s hogy a BécsiC. korából való *tudnya mertről* már ő sem tudta, hogy azt az ő helyesírása szerint *tudnya meert*-nek kellett volna írnia.

A *tudniillik* régi egyértékesei mindig csak irodalmi szók voltak, sohasem váltak népiesse, sőt közbeszedivé sem. Egyik sem szállt szájról szájra soha s ily módon nem is terjedhetett volna el a codexírók között. Egy darabig csak annak a kolostornak falain belől élt, a melyben valamelyik rendtag először kiejtette és leírta, azután a szerzetes férfiak személyes érintkezése s az apáczáknak más rendházba való áthelyezése bejuttatta más kolostorokba s így más codexekbe is. És ez, mint a fentebbi összeállításokból látni, aránylag gyorsan ment. Egy sajtáságos — természetesen igen szűk körű — irodalmi élet fejlődött ki így a kolostorokban s a codexírók között. Ebből a több mint százéves irodalomból csak egy kis rész — beleértve az egy-két levélnyi töredékeket is — mindössze 46 codex maradt reánk, a többi elveszett örökre.

Lássuk most már a régi nyomtatványokat.

KOMJÁTHI „Zenth Paal leueley“-ben (1533) az O előtti oldalon (176. l.): „Oly nagyfok, *tudnya mynth* zooknak nyelueknek nemey vadnak e vylagon“; ellenben PESTHY GÁBOR Uj testamentomában (1536) a 836. oldalon *Tudgynya illyk*. A két vetélytárs tehát még mindig viaskodik egymással, noha a harmadik, ki mind a kettőt le fogja győzni, időközben már szintén föllépett.

7. Tudni illik.

„Ki, *tunni illik* ah Christus, ah halhatatlan Istennek abraziatia. (OZORAI: De Christo, 1535 az Y₃ levélen.) — „*Tudni illik* nag fok baluafi imadafokban foglaltak magokat“ (uo. Bb2). Ugyanígy 1541-ben SYLVESTERNÉL (Vý Testamentum 59b), HELTAINÁL is 1551-ben (Biblia I. rész Tt₂ lev.); de ugyanő nála 1562-ben újra *tudni mint* (Wy Test. Q₆), VERES BALÁZSNÁL 1565-ben hasonlóképen (M. Decretom D₁). De a *tudnya illik* sem hagyta magát. 1577-ben Telegdinél (Evang. 144), sőt 1603-ban Zvonaricsnál (Osiand. 20) még ez van. A legtöbbet

olvasott magyar könyvnek, Károlyi Bibliájának és Molnár Albert szótárának állásfoglalása dönti el a harczot. A XVII. század második negyedében már egyeduralomra jut a mai *tudniillik*.

SZILY KÁLMÁN.

Makaróni szavak. Több nyelv elemeinek keverése kétféle módon, mondhatnám két irányban történhetik. Az egyik, a gyakoribb az, midőn idegen szavakat fogadunk be s ezeket a magunk nyelvtani alkotóival továbbképezzük, ragozzuk, pl. *reago: reagál; dictio: dikcióz; mutter: muterem; aria: áriában*. A tő, alapszó tehát idegen, szerkesztési módja sajátunk. A másik mód vagy irány az, midőn saját szavunkat idegen nyelvbe illesztjük, annak nyelvtani alkotóival továbbképezzük és ragozzuk; ez a beillesztés rendszerint a klasszikus nyelvekbe, a latinba s a görögbe történik, de történhetik másba is. Mikor például Molière „Képzelt beteg“-ének harmadik közjátékában a híres szigorlat és avatás folyik s az egyik cenzor fölteszi a kérdést:

Causa et ratio est qualis,
Quod per opium szundikálisz?

a candidatus így felel:

Quia est in ea virtus *altatura*,
Cuius est natura *altatui* sine cura . . .

ez valódi *makaróniség*.

Tehát az előbbi idegen szónak magyarán való használata, a *makaróniség* pedig magyar szónak idegenül való használata; a kettő egymással ellentett irányú művelet. Az idegen szó befogadásában a szó, az anyag idegen, a szerkesztés saját; a makaróniségben a szó saját, a szerkesztés idegen. Hozzátehetjük még, hogy az idegen szó befogadása rendszerint komoly szándékkal, akár valódi, akár csak pillanatnyilag érzett szükségérből történik; míg a makaróniség mindig komikus célzattal és szándékkal keletkezik, az író bizonyos bohó stílushatásra törekszik. Hibás az a nálunk általában ismert meghatározás, hogy a makaróniség latin vagy latinos szavakkal való keverés (l. Pallas és Révai-lexikon czikke). Példának szokták idézni a XVIII. századból származó tréfás verset:

Meghalt feleségem — *satis tarde quidem*,
Oda reménységem — *debuisset pridem* . . .

Ez nem makaróniség, ez pusztán felemásnyelvű vers, melyben egyiknek a másikhoz alaki tekintetben semmi köze sincs. Emlegetik Petőfi: Deák pályám című versét:

Diligenter fréquentáltam
Iskoláim egykoron,
Secundába pónált mégis
Sok számár professorom.

Ez sem makaróniség, hanem latin szavaknak a rendesnél bővebb beleillesztése nyelvünkbe; néhány szál idegen, a szövet azonban magyar. Ez szakasztott olyan, mint Bessenyei Philosophus-ában annak a deákos beszédű fiskálisnak levele, melyet Pontyi felolvas: „Ezen expressusom által épen favorabilis occasio praesentálván és insinuálván magát . . .“; vagy mint az a programmbeszéd, melyet néhai Berczik Árpád szavaltat képviselőjelöltjével „A harcztérről“